

Papierowski, Andrzej Jerzy

Spółdzielczość w Płocku w dobie Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939). Cz. II

Notatki Płockie 46/2-187, 15-22

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ W PŁOCKU W DOBIE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ (1918-1939) cz. II

Potem przyszedł wrzesień 1939 r., a z nim straszliwa wojna z Niemcami, inicjująca okres wieloletniej okupacyjnej udręki Polaków. 8 września Płock został opanowany przez wojska niemieckie, zaś 8 października 1939 r. inkorporowany do Rzeszy.

Działania wojenne sparaliżowały działalność spółdzielni, ale na krótko. Już bowiem 21 września, tj. w dwa tygodnie po zajęciu Płocka przez wojska hitlerowskie, Zarząd postanowił uruchomić wszystkie sklepy⁴⁸, oprócz dwóch, kompletnie zniszczonych podczas działań wojennych.⁴⁹ Na tymże posiedzeniu Zarząd postanowił również wypłacać w miarę możliwości na żądanie drobne kwoty z Kasy, a także wkłady w gotówce lub towarach. Mimo braku węgla, postanowiono uruchomić piekarnię. Stwierdzono także, że zarządzający składem opału uchyla się od pełnienia swych obowiązków.⁵⁰

28 września 1939 r. dokonano lustracji sklepu "Zgody" w Małej Wsi oraz hurtowni soli w Wyszogrodzie. Stwierdzono wówczas zarekwirowanie przez Niemców wszystkich znajdujących się tam towarów. W Małej Wsi odebrano od kierowniczkę sklepu Albiny Baczyńskiej jedynie utarg w sumie 2.840 zł⁵¹.

W tym czasie "Zgoda" wystawiła sobie nader piękne świadectwo. Mianowicie aktywnie uczestniczyła w pracach działającego w Płocku - Miejskiego Komitetu Obywatelskiego Pomocy Bezrobotnym. Do 24 października 1939 r. przekazała do jego dyspozycji łącznie 5.398 kg mąki, 2.944 kg kaszy, 29.625 kg cukru, 15.075 kg soli i 100 kg mydła.⁵² Sam zaś Zakład "Anioła Stróża", będący rodzajem ochronki, do 26 listopada 1939 r. otrzymał bezpłatnie 3.066 kg chleba.⁵³

Spółdzielnia szybko stała się przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony władz hitlerowskich. Zakazały one wypłacania z Kasy Pożyczkowej składanych przez ludność oszczędności. Mimo tego, do 31 marca 1940 r. zwrócono członkom ponad 40% ich wkładów, "[...] ratami, po kilkaset marek dziennie".

W początkach 1940 r. władze zarządziły zmianę nazwy spółdzielni. Odtąd nosiła ona nazwę "Konsumgenossenschaft "Eintracht". Pomimo tego faktu, polski Zarząd sprawował swoje funkcje aż do marca 1940 r., tj. do momentu przeprowadzenia pierwszych większych wysiedleń ludności z Płocka. Represje dotknęły i spółdzielnię, której to Zarząd z prezesem R. Litewskim został aresztowany. Spółdzielnię zaczęli przejmować dwaj "Treuhänderzy": Georg Thimming ze Sztutgartu i Hans Vonau z Oldenburga. Z dniem 1 października 1940 r. spółdzielnia przestała istnieć.⁵⁴

Członkowie i obsada personalna władz.

W okresie międzywojennym ogólny stan członków wykazywał się znaczną stabilnością. Przeciętna dla tego okresu wynosiła ok. 1.500 osób. Miało to istotne znaczenie dla gospodarki spółdzielni. W jej zasięgu znajdował się bowiem potencjał ludzi oddanych, którzy niejednokrotnie wiązali ze "Zgodą" własną egzystencję. Duże znaczenie miała stosowana przez spółdzielnię praktyka sprzedaży na kredyt, o czym już wspomniano. Zarząd formalnie temu przeciwdziałał, faktycznie tolerował ten stan. Nic więc dziwnego, że postępowanie władz spółdzielni zyskiwało uznanie społeczeństwa. W tym była zawarta przyczyna tak licznego, jak na małomiasteczkowe stosunki, członkostwa w "Zgodzie".

Pod względem socjalnym skład stowarzyszonych przedstawiał dość znaczne zróżnicowanie. 1 stycznia 1918 r. na 1.062 członków było: 110 rzemieślników i robotników, 210 rolników, 150 właścicieli ziemskich, 234 przedstawicieli inteligencji, 47 właścicieli domów, 210 utrzymujących się z własnych źródeł oraz 6 stowarzyszeń i zakładów.⁵⁵ Ze statystyki tej wynika, że znaczną przewagę mieli członkowie wywodzący się z warstw społecznie uprzywilejowanych. Fakt ten nie powinien jednak dziwić. Były to bowiem czasy, że właśnie te warstwy nadawały główny ton większości kierunków życia społeczno-ekonomicznego miasta. Sprawa zresztą przedstawiała się podobnie i w latach następnych. Przykładowo - 31 grudnia 1929 r. na 1.545 członków było: 285 robotników, 140 urzędników, 546 rolników i ziemian oraz określanych mianem "inni" - 574. W liczbie tej było 462 kobiety, co stanowiło 29,9 %.⁵⁶ Sytuacja ta nie miała jednak większego znaczenia dla społecznego oddziaływania "Zgody", cieszącej się wówczas powszechnym uznaniem.

Jeśli chodzi o obsadę personalną władz stowarzyszenia, to w 1918 r. przedstawiała się ona następująco. Prezesem zebrań ogólnych był Władysław Robakiewicz (1859-1921), zastępcą Kazimierz Kuhn, sekretarzem Józef Topoliński. Prezesem Zarządu - Aleksander Rudziński, wiceprezesem Tymoteusz Sumiński⁵⁷. Skład ten pozostał bez zmian do momentu zmiany statutu, co nastąpiło w maju 1922 r. Do wybranej wówczas pierwszej Rady Nadzorczej weszli: Roman Lutyński jako jej prezes, Bolesław Skupiński - wiceprezes, Piotr Pankowski - sekretarz. Kierownikiem Zarządu został Aleksander Rudziński, zaś zastępcami zostali Filomen Salak i Aleksander Lewicki⁵⁸.

Rudziński sprawował kierownictwo "Zgody" do połowy 1929 r. W tymże roku na czele Zarządu stanął Salak, zaś jego zastępcą został Wojciech Litewski. Przewodniczącym Rady w dalszym ciągu pozostawał Lutyński.⁵⁹

W najbliższych latach we władzach "Zgody" nie było

większych zmian personalnych. Okazję ku temu stworzyła dopiero fuzja z Okręgowym Związkiem Stowarzyszeń Spółdzielczych w Płocku, która jak pamiętamy, nastąpiła w 1933 r. Wtedy to do władz spółdzielni weszło wielu nowych ludzi. Prezesem Rady Nadzorczej wybrano Zygmunta Maciejowskiego (1893- po 1939). Obok niego do Rady m.in. wchodził: Edward Biegański, Ignacy Kryweńczuk, Wincenty Orzeszkowski i inni. Kierownikiem Zarządu w dalszym ciągu pozostawał Litewski.⁶⁰ Od 1935 r. zaczął go wspomagać w charakterze zastępcy Stefan Pudlik.⁶¹ Tak mniej więcej przedstawiała się obsada personalna władz spółdzielni, aż do jej likwidacji przez hitlerowców w 1940 r.

Następną pod względem znaczenia spółdzielnią był Okręgowy Związek Stowarzyszeń Spółdzielczych w Płocku, sam siebie określający, jako Kooperatywa Okręgowa. Genezę powstania Związku dość dokładnie wyjaśniają Świecki i Wybult. Otóż według nich "[...] w styczniu 1919 r. rozporządzeniem ministra aprowizacji A. Minkiewicza powołano do czasu utworzenia sejmików tzw. rady aprowizacyjne, zadaniem których było regulowanie obrotu artykułami pierwszej potrzeby na terenie powiatu. Po ukonstytuowaniu się sejmików, one w marcu 1919 r. przejęły atrybucje rad aprowizacyjnych w następstwie czego, wiele sejmików chcących sobie ułatwić zadanie, dały inicjatywę i poparcie dla zorganizowania okręgowych związków spółdzielczych".⁶² W taki oto sposób powstała i Kooperatywa Okręgowa w Płocku, która powołała do życia gminne stowarzyszenia i podporządkowała sobie niektóre z dawniej istniejących. Na rozwinięcie działalności spółdzielni uzyskała od sejmiku płockiego kredyt w wysokości 400.000 mk.⁶³

Podczas zebrania organizacyjnego, które odbyło się 16 stycznia 1919 r. założyciele przyjęli następujące zasady działania: prowadzenie nieograniczonej sprzedaży artykułów monopolowych, zaś nabytych - wyłącznie członkom; popieranie działalności wytwórczej, zwłaszcza w zakresie produkcji mydła i przetwórstwa owocowego. Postanowiono też prowadzić sprzedaż wyłącznie za gotówkę. Spełniając postulat proboszcza parafii płockiej ks. prałata Adolfa Modzelewskiego (1862-1941) przyjęto, że kooperatywa będzie miała charakter wyłącznie chrześcijański. Wreszcie zebranie postanowiło, że spółdzielnia przystąpi do Związku Stowarzyszeń Spółdzielczych w Warszawie⁶⁴.

Dokonano też wyborów do Rady stowarzyszenia. Weszli do niej Ksawery Cygański, Roman Goćkowski, Kazimierz Jankowski, Jan Kamiński, Teofil Jaźwiński, Adolf Gierzyński, Eugeniusz Kolański, Paweł Nieniewski, ks. Edmund Walter, Marian Jan Lewandowski, Aleksander Maciesza i Zygmunt Ślaski⁶⁵. Na następnym zebraniu rady, które odbyło się 23 stycznia 1919 r. w tajnym głosowaniu wybrano jej prezesem Macieszę (1875-1945). Wiceprezesami zostali Nieniewski (?-1934) i Lewandowski.⁶⁶ Wszystkich wymienionych można uważać za członków - założycieli stowarzyszenia.

Z materiału źródłowego wynika, że założyciele od samego początku nie posiadali koncepcji, określającej cele i zadania spółdzielni. Świadczy o tym dobitnie dość przypadkowa sfera propozycji, jakie były w tym zakre-

nie wysuwane na posiedzeniach Rady. I tak na posiedzeniu z 24 lutego 1920 r. postanowiono, że najbliższym zadaniem będzie założenie równomiernej sieci sklepów na terenie całego powiatu. Padały również głosy za założeniem przy stowarzyszeniu kasy oszczędnościowo-pożyczkowej.⁶⁷ Na posiedzeniu z 25 maja 1919 r., które odbyło się w obecności lustratora ze Związku Stowarzyszeń Spożywczych, wysunięto z kolei projekt założenia kaszarni, piekarni, a w przyszłości warsztatów tkackich.⁶⁸ Zaś na posiedzeniu z 5 lipca 1921 r. padła propozycja otwarcia w Płocku własnej hurtowni, natomiast w powiecie - zakładania piekarni, masarni, otwierania działów mleczarskich i jajczarskich.⁶⁹

Propozycje te były nierealne. Stałą bolączką spółdzielni w tym okresie był nieustanny brak kapitału. Wprawdzie lustracja z maja 1920 r. określiła sytuację gospodarczą kooperatywy za pomyślną, jednakże należy pamiętać, że w tym właśnie okresie sprawę ratowały zaciągnięte pożyczki i otwarte kredyty. Potwierdzają to następujące przykłady, zaczerpnięte z jednego tylko 1920 r. Otóż stowarzyszenie zaciągnęło pożyczkę w wysokości 150.000 mk oraz ratowało się otwarciem kredytu w wysokości 2.400.000 mk, uzyskanego od płockiego Sejmiku.⁷⁰

O słabości zaplecza finansowego Kooperatywy Okręgowej świadczy dobitnie jeszcze jeden, bardzo wymowny fakt. Otóż w październiku 1921 r. stowarzyszenie zakupiło na własność od dr Chrostowskiego posesję za sumę 4.900.000 mk.⁷¹ Inwestycja ta tak bardzo obciążała kooperatywę, że jak wynika z protokołu Wydziału Wykonawczego z 29 kwietnia 1922 r., pojawiło się przed nią całkiem realne widmo bankructwa. Ratowano się wówczas przez wolnorynkową wyprzedaż 7 koni, 5 wozów, 1 platformy, 2 bryczek, 7 kompletów uprząży oraz 900 korcy miazły węglowej, znajdującego się w dyspozycji spółdzielni. Jednocześnie zobowiązano stowarzyszone spółdzielnie do udzielenia przez każdą z nich jednorazowej pożyczki, w wysokości od 300.000 do 500.000 mk.⁷² Ostatecznie sprawa została pomyślnie zakończona, choć w międzyczasie, nawet poważnie rozważano ewentualność połączenia się ze spółdzielnią "Zgoda" w Płocku.⁷³

Siedziba Płockiego Okręgowego Stowarzyszenia Spółdzielców (i takiej nazwy używano-przyp. aut.) znajdowała się w Płocku, przy ul. Dominikańskiej 9. W 1919 r. stowarzyszenie prowadziło 9 sklepów, w tym 4 w Płocku, tj. przy ul. Bielskiej 3, Kolegialnej 24, Kościuszki 9 i Królewieckiej 22 oraz 5 na terenie powiatu, tj. w Bodzanowie, Łęgu, Miszewie Murowanym, Rogotwórsku i Starożrebach⁷⁴.

Sprawą najważniejszą w tym okresie, było przekształcenie spółdzielni w Związek Okręgowych Stowarzyszeń Spółdzielczych, który by swoim zasięgiem obejmował cały powiat płocki. Myśl ta wypłynęła od płockiego Sejmiku. Wytrwale patronował jej prezes spółdzielni A. Maciesza. Miała również zwolenników i w terenie, o czym świadczyło poparcie, jakie w tej kwestii wyrażały m.in. spółdzielnie w Chlebowie, Chylinie, Drobinie, Płocku, Rokiciu, Sikorzu, Starożrebach, Woźnikach i Wyszynie.⁷⁵

Sprawy robocze związane z organizacją Związku zostały załatwione podczas Walnego Zgromadzenia Delegatów Płockiego Okręgowego Stowarzyszenia Spółdzielczego, które odbyło się 5 lipca 1921 r. Wzięli w nim udział delegaci z w/w spółdzielni tj. Koperski, Zawodniak, Popielski, Ners, Dąbrowski, Rymkiewicz, Grabarczyk, Domasiak, Drajkowski, Warda, Chrapkowski, Olszewski i Różański. Płock reprezentowali W. Apfelbaum, ks. I. Lasocki i Z. Ślaski. Dokonano wtedy wstępnego wyboru władz Związku. Tak więc prezesem Rady został Maciesza, wiceprezesem Nieniewski. Kierownictwo spółdzielni sprawowali wybrani wówczas M. J. Lewandowski i J. Kryweńczuk.⁷⁶

Jako podstawę działalności przyjęto statut wydany przez Centralny Związek Stowarzyszeń Społyców w Warszawie, dostosowany do ustawy o spółdzielniach z 29 października 1920 r. Określono też wysokość udziałów w stosunku 500 mk od każdego członka, a które musiało wnieść stowarzyszenie związkowe. Jednocześnie Zjazd delegatów upoważnił kierownictwo Związku do zaciągnięcia w tutejszych instytucjach finansowych kredytów w wysokości 10 mln mk, z prawem przekroczenia tej kwoty o 50%.

Legalizacja Związku uległa jednak pewnej zwłoce. Nastąpiła dopiero pod koniec 1922 r. Przyczyną zwłoki były trudności związane z deprecjacją waluty oraz z przejściem z systemu monopolowego do systemu sprzedaży wolnorynkowej. Nie bez znaczenia była również postawa płockiej "Zgody" oraz niektórych wiejskich spółek i sklepów, niechętnie ustawionych do problemu skonsolidowania spółdzielczości w okręgu płockim, właśnie pod egidą Związku.⁷⁷

Zasadniczo nie posiadamy danych obrazujących działalność ekonomiczną Związku. Z nieznanых bliżej przyczyn, problem ten był celowo unikany przez władze spółdzielni. Co więcej; bardziej szczegółowych informacji nie udzielano Związkowi Spółdzielni Polskich, który dla Kooperatywy Okręgowej był jednostką nadrzędną. Jedynym źródłem, szczęśliwie ocalałym z pożogi wojennej, jest "Księga Protokołów Kooperatywy Okręgowej w Płocku". Niestety, zawarty w niej materiał, przeważnie opisowy, w ograniczony tylko sposób porusza interesującą nas kwestię.

Pierwsza informacja o dorobku ekonomicznym spółdzielni pochodzi z 1920 r. Wtedy to kapitał obrotowy wyniósł 151.432 mk, zaś spółdzielnia zrzeszała 1.832 członków.⁷⁸ Następne dane pochodzą z 1922 r. Wówczas bilans wyrażał się kwotą 50,372.852,43 mk, czysty zysk - 1,801.956,70 mk, zaś kapitał zakładowy - 1,042.726 mk.⁷⁹ W tym czasie, oprócz artykułów spożywczych pierwszej potrzeby, spółdzielnia prowadziła hurtową sprzedaż materiałów włókienniczych i skór, sprzedaż opału, a także mydła i past obuwniczych, produkowanych we własnej wytwórni⁸⁰. W 1923 r., a więc w okresie szalejącej inflacji, obrót Związku wyniósł aż 526 mln mk. W tym czasie, zakupy czynione przez Kooperatywę w hurtowni Związku Spółdzielni Polskich, opiewały na 23 mln mk⁸¹.

O następnych latach praktycznie nic nie wiemy. Prawdopodobnie już na początku 1924 r. spółdzielnia zawie-

siła swoją działalność. Przyczyną tego stanu rzeczy był brak kapitału obrotowego. Dalsze wiadomości o spółdzielni pochodzą dopiero z 22 czerwca 1926 r., tj. z obrad Walnego Zebrania Delegatów. Oprócz przedstawicieli centrali, wzięli w nim udział delegaci reprezentujący następujące stowarzyszenia związkowe: A. Biedrzycki - ze stowarzyszenia w Chlebowie Nowym, J. Kwiatkowski i J. Karczewski - ze spółdzielni "Gwiazda" w Drobinie, F. Drajkowski - ze stowarzyszenia "Mirosławiak" w Mirosławiu, W. Witkowski i W. Koronkiewicz - przedstawiciele spółdzielni "Nasz Sklep" w Płocku, J. Kamiński - z "Oszczędności" w Rokiciu i przedstawiciel spółdzielni "Staroźrebiak" ze Staroźreba. Wśród zaproszonych gości znaleźli się również F. Salak - reprezentujący płocką "Zgodę" oraz wybitni miejscowi działacze socjalistyczni Zygmunt Pekrul (1892-1938) i Leon Przybylski - ze spółdzielni "Robotnik" w Płocku.

Protokół wspomnianego zebrania dlatego należy omówić, ponieważ oddaje on klimat wysiłków, jakie były wówczas podejmowane dla podniesienia gospodarczego spółdzielni. Tak więc w ramach powziętej reorganizacji, dokonano zmiany statutu, uzgadniając go z wymogami ustawy o spółdzielniach. Wysokość udziału członkowskiego ustalono na 5 zł. Dokonano zmiany nazewnictwa Związku. Odtąd nosił on nazwę: "Płocki Okręgowy Związek Stowarzyszeń Spółdzielczych w Płocku, Spółdzielnia z odpowiedzialnością udziałami".⁸² Zmniejszono też stan członków Rady z dziewięciu do sześciu. Jej prezesem został wybrany w tajnym głosowaniu Witold Karczewski, zaś na czele Zarządu stanęła znana płocka działaczka społeczna Janina Okorska.⁸³

Na uwagę zasługuje również wystąpienie lustratora Okręgu Z. Pieńkowskiego, tym charakterystyczne, że wskazuje ono w sposób właściwy na przyczyny trudności w Związku: "...Rada Nadzorcza i Zarząd prawie wszystkie bezczynne. We wszystkich stowarzyszeniach brak funduszy obrotowych, ponadto powszechnie jest praktykowana rujnująca stowarzyszenie sprzedaż na kredyt"⁸⁴. Tak więc główną przyczyną niedomagań spółdzielni była zła organizacja, jak i brak zaangażowania ze strony władz.

Z omawianego protokołu pochodzą niektóre dane o dorobku ekonomicznym spółdzielni za rok 1926. Otóż roczny obrót wynosił 316.757,35 zł, zaś bilans - 69.931,99 zł⁸⁵. W następnym roku obrót roczny osiągnął największą w historii spółdzielni kwotę tj. 500.000 zł⁸⁶. W latach późniejszych - występował systematyczny regres. Najlepiej to ilustrują obroty spółdzielni. W 1928 r. wyniosły one 494.720 zł, w 1929 r. - 435.999 zł, w 1931 r. - 423.721 zł, zaś w 1932 - 352.718 zł⁸⁷. Kolejny kierownik Zarządu, następcą Okorskiej - Ludwik Gałkowski, z pośród przyczyn uzasadniających zmniejszenie się obrotów spółdzielni, wymienił m.in. "[...] ogólne zubożenie ludności [...] niedostateczną pracę spółdzielni [...] brak kapitału obrotowego [...] utracenie 1 lipca 1931 r. hurtowni soli".⁸⁸ W 1933 r., a więc w roku finalnym dla egzystencji spółdzielni, jej działalność ilustrują takie dane: obrót roczny - 216.171 zł, rachunek strat i nadwyżek - 17.617,95 zł, koszty handlowe - 137.510 zł i bilans roczny - 104.510,36 zł.⁸⁹ Jak widać,

dalsze prowadzenie spółdzielni jako placówki samoistnej, było absurdalne. Na tym głównie tle doszło w sierpniu 1933 r. do połączenia się Związku ze spółdzielnią "Zgoda", przy czym ta ostatnia, przejęła prerogatywy spółdzielni okręgowej.⁹⁰

W toku rozważań ustaliłem, że o upadku spółdzielni przesądziła ogólnie zła sytuacja gospodarcza kraju. Ustaliłem również, że odpowiedzialność w tej mierze ponosiły i władze spółdzielni, nie zawsze umiejące sprostać powierzonym zadaniom. Nie można jednak pominąć jeszcze jednego, kto wie czy nie najistotniejszego czynnika. Odsłania go nam na swoich łamach "Głos Mazowiecki", który podaje że "[...] Jedną z przyczyn załamania się Okręgowej Spółdzielni była jej słabość finansowa oraz niewytrzymywanie zbyt wysokich cen na cukier narzuconych przez Khona, właściciela hurtowni [...] "Zgoda" utrzymywała się bo cement sprowadzała z Warszawy, bezpośrednio od producenta".⁹¹

Potwierdza to Gałkowska która pisze, że długoletnia walka obydwu spółdzielni, prowadzona z nadużyciami handlu prywatnego w Płocku, wywołała reakcję z jego strony. Ekonomicznie silniejsza "Zgoda" dzięki swym związkom ze "Społem" oraz dzięki prowadzeniu intensywnej sprzedaży, zwłaszcza materiałów budowlanych, zwycięsko przetrwała. Natomiast nieudolnie prowadzona Spółdzielnia Okręgowa - musiała zapłacić wiadomą cenę.⁹²

Następną spółdzielnią, stanowiącą ważne ogniwo w rozwoju spółdzielczości płockiej, była Kooperatywa Urzędników Państwowych. Została ona zawiązana podczas zebrania organizacyjnego, jakie odbyło się 28 listopada 1919 r. w Płocku. Jej założycielem był wybitny działacz płocki i narodowo demokratyczny Tadeusz Świecki (1880-1946)⁹³. Przy powstaniu spółdzielni ważną rolę spełniała także, bliżej nie znana kooperatywa "Spójnia" w Płocku. Nie tylko, że wspomagała nowo założoną spółdzielnię finansowo, lecz także za niewielką odpłatnością, użyczała ona lokalu dla potrzeb handlowych spółdzielni urzędniczej.⁹⁴

W dniu 7 czerwca 1920 r. kooperatywa otworzyła własny sklep, który znajdował się przy ul. Królewieckiej 17⁹⁵. Prowadzono w nim sprzedaż artykułów spożywczych pierwszej potrzeby, a także taniego obuwia. Oczywiście klientela składała się głównie ze sfer urzędniczych Płocka⁹⁶.

W grudniu 1922 r. spółdzielnia przyjęła nową nazwę. Odtąd występowała jako "Kooperatywa Pracowników Państwowych, Komunalnych i Instytucji Społecznych, Spółdzielnia z odpowiedzialnością udziałami w Płocku"⁹⁷.

Nie wiele przetrwało do naszych czasów danych o działalności ekonomicznej spółdzielni. Właściwie jedyny, choć szczerkowy w tym względzie materiał, zawiera szczęśliwie ocalona księga protokołów Rady. Z materiału wynika, że Kooperatywa od samego początku borykała się z dużymi trudnościami, spowodowanymi głównie brakiem kapitału obrotowego. Dlatego ratowała się pożyczkami. Powodowały one jednak dość znaczne zadłużenie spółdzielni. W 1920 r. sięgało ono sumy ok. 500.000 mk⁹⁸. Był to moment krytyczny dla dalszej egzystencji spółdzielni, zwłaszcza jeśli się zważy na tą okoliczność, że uchwalony na rok przyszły budżet roczny opiewał tylko na 820.000 mk, z prawem przekro-

czenia go o 20%⁹⁹. A wszystko to działo się w obliczu postępującej inflacji.

Po wprowadzeniu złotego, sytuacja w dalszym ciągu pozostawała trudna. Nie zmieniło jej przystąpienie Kooperatywy do Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywczych, który to fakt miał miejsce w kwietniu, względnie maju 1925 r.¹⁰⁰. Nic dziwnego, że w tej sytuacji zaczęto poważnie myśleć o połączeniu z płocką "Zgodą", jako jednostką ekonomicznie silniejszą. Sprawy związane z fuzją obydwu spółdzielni omówiono 22 stycznia 1926 r., podczas obrad Komisji Połączeniowej, złożonej z przedstawicieli "Zgody" i Kooperatywy. Faktyczne połączenie gospodarcze dokonało się 1 listopada 1926 r.¹⁰¹

Kilka uwag poświęcimy jeszcze członkom i działaczom spółdzielni.

Założenie Kooperatywy wywołało w środowisku urzędniczym Płocka dość powszechny entuzjazm. Jak wynika ze źródeł, w dniu 1 grudnia 1919 r. Kooperatywa zrzeszała 748 członków. Była to najwyższa liczba stowarzyszonych w całej historii tej spółdzielni¹⁰². 2 lipca 1920 r. stowarzyszenie liczyło już tylko 276 członków¹⁰³. Nie znamy liczby stowarzyszonych w następnych latach. Wydaje się jednak, że nie przekroczyła stanu z lipca 1920 r.

W związku z przytoczonymi danymi nasuwa się pytanie, co mianowicie spowodowało tak masowe odejście członków?

Odpowiedź na powyższe właściwie narzuca się nam sama przez się, choć nie w sposób jednoznaczny. Niewątpliwie na efektach działalności spółdzielni, rozumianych w szerokim zakresie, zaważyła inflacja. W początkowym okresie podobne znaczenie odgrywał brak i to stały kapitału obrotowego. Najważniejszą jednak przyczynę, przesądzającą o braku efektów gospodarczych, a w dalszej konsekwencji o małej liczbie członków, było ograniczenie sprzedaży towarów wyłącznie do kręgu stowarzyszonych. Ta swoista ekskluzywność powodowała tym samym ograniczenie zaplecza społecznego. Tym samym odbijała się i na obrotach spółdzielni. Wzorem innych spółdzielni - jej władze stanowiły Rada Nadzorcza i Zarząd.

Od momentu powstania Kooperatywy aż do lutego 1924 r. prezesem Rady był rejent Zygmunt Ślaski¹⁰⁴. Od 27 maja 1924 r. stanowisko to objął Bogumił Zaleski i trwał na nim aż do likwidacji spółdzielni.

Funkcje wiceprezesów kolejno sprawowali Paweł Nieniewski i Daniel Zych, zaś od 27 maja 1921 r. aż do chwili fuzji ze spółdzielnią "Zgoda" - Strupczewski.

Pierwszym kierownikiem Zarządu był Józef Protasiewicz. W 1921 r. zastąpił go Stanisław Skorupski, który kierował spółdzielnią do połowy czerwca 1924 r. Bezpośrednio po nim nastąpił K. Idzikowski. Był on ostatnim kierownikiem Zarządu¹⁰⁵.

Poprzednio niejednokrotnie już wzmiankowałem o występowaniu w Płocku pewnych tradycji spółdzielczości robotniczej. Wystarczy przypomnieć, chociażby działające w czasie pierwszej wojny światowej obydwie piekarnie robotnicze. Rozwinięte jednak formy robotniczego ruchu spółdzielczego, pojawiły się dopiero po od-

zyskaniu niepodległości państwowej przez Polskę. W sposób klasyczny zostały one uwidocznione w założeniach programowych "Robotniczego Stowarzyszenia Spożyców w Płocku "Robotnik". Kooperatywa "Robotnik" została założona przez płockich działaczy socjalistycznych w 1919 r.¹⁰⁶ Rejestracji spółdzielni dokonano w Sądzie Okręgowym w Płocku w dniu 6 lipca 1922 r. W odróżnieniu od wszystkich poprzednio omawianych spółdzielni, powstaniu kooperatywy przyswiecały wybitnie społeczne motywy działania. Jak wynika z określeń statutowych, przedmiotem wysiłków stowarzyszonych było dążenie do uspołecznienia środków wytwarzania i wymiany, w celu zagwarantowania podstawowych interesów klasy robotniczej. Realizacja tych założeń miała być osiągnięta m.in. poprzez: 1. Hurtowy zakup, a następnie przetwórstwo podstawowych artykułów spożywczych oraz sprzedawanie ich po cenach detalicznych; 2. Nabywanie - względnie dzierżawienie - domów, fabryk, majątków ziemskich itp.; 3. Rozwijanie budownictwa mieszkaniowego, lecznic, sanatoriów itp.; 4. Prowadzenie operacji wkładowo-oszczędnościowych i ubezpieczeniowych; 5. Rozwijanie działalności oświatowo-kulturalnej; 6. Prowadzenie dla osób nie należących do stowarzyszenia, sprzedaży wyłącznie gotówkowej.¹⁰⁷ Terenem działalności "Robotnika" był Płock i okolice. Mogli doń należeć wszyscy, którzy ukończyli 18 rok życia, bez względu na płeć. Warunkiem przynależności było również zamieszkiwanie na terenie działalności kooperatywy oraz utrzymywanie się z własnej pracy. Tak więc nie mogli być członkami spółdzielni kupcy, pośrednicy handlowi, przedsiębiorcy, ziemianie, żebracy oraz osoby, które korzystały z pomocy instytucji charytatywnych.

W zakresie działalności ekonomicznej - obowiązywały w stowarzyszeniu następujące zasady. 10% nadwyżki zaliczano do kapitału społecznego, zaś przynajmniej 30% na tzw. kapitały specjalne. Zwroty, dokonywane członkom w stosunku do zakupów, nie mogły przewyższać 4% sumy, za którą członek zakupił towary w stowarzyszeniu w ciągu roku. Reszta nadwyżki, pozostawała do rozporządzenia Walnego Zgromadzenia. Nie mogła być ona w żadnym wypadku podzielona między członków. Członek, który nie miał wniesionego pełnego udziału i określonego przez Walne Zgromadzenie funduszu zasobowego, miał dopisywane dywidendy do udziału, względnie do funduszu zasobowego.¹⁰⁸

Organami stowarzyszenia były Zebranie Dzielnicowe, Zebranie Walne, Rada Nadzorcza i Zarząd. Zebranie Dzielnicowe, które w dotychczas już spotykanych strukturach władz było pewną nowością, ilościowo swoim zakresem obejmowało od 250-500 członków. Zebrania takie odbywały się 4 razy w roku, tj. zwykle w lutym, maju, sierpniu i listopadzie. Poświęcone było omawianiu aktualnych problemów spółdzielczych. Zebraniu Dzielnicowemu przewodniczył tzw. opiekun dzielnicowy.

W 1921 r. wpisowe wynosiło 5, zaś udział 500 mk.¹⁰⁹ W 1922 r. udziały zostały podniesione do 2.000 mk. Według "Kuriera Płockiego" - kooperatywa prowadziła również kasę oszczędnościowo-pożyczkową.¹¹⁰

Przedstawione powyżej demokratyczne zasady sta-

tutowe mogły więc przyczynić się do rozwoju spółdzielni. Dodatkowym atutem, mogącym przesądzić o powodzeniu, było posiadanie przez "Robotnika" dużego sklepu, mieszczącego się w lokalu przy ul. Królewieckiej 23¹¹¹, piekarni, świetlicy¹¹² oraz biblioteki, liczącej kilka tysięcy tomów¹¹³. W terenie stowarzysze nie posiadało filie w Bielsku i przez pewien czas w Soczewce i Borowiczkach. W lipcu 1922 r. nastąpił obiecujący fakt, w postaci przejścia przez "Robotnika" "Kooperatywy Wytwórczej Polskich Pracowników Szewskich w Płocku"¹¹⁴. Spółdzielnia posiadała więc obiektywną szansę rozwoju. Tak się jednak nie stało. Ok. 1928 r. spółdzielnia upadła i to w sposób do dziś dnia całkowicie nie wyjaśniony¹¹⁵.

Co spowodowało taki właśnie finał? Otóż wydaje się, że o upadku spółdzielni zdecydowały głównie dwie przyczyny, obydwie zresztą natury politycznej. Pierwszą z nich stanowił konflikt, jaki powstał początkowo w samej PPS, tuż po podzieleniu się na Lewicę i Frakcję, a który następnie przeszedł na oddzielnie działające i ostro zwalczające się PPS-FR i PPS-L, jedną z protoplastek późniejszej KPRP. Pomijam omawianie genezy i przebiegu konfliktu. Dość stwierdzić, że w 1921 r. komuniści niemal całkowicie przejęli władzę w spółdzielni i sprawowali ją aż do początków 1925 r., tj. do momentu odebrania im kierownictwa przez większość pepesowską¹¹⁶. Rządy komunistów miały jednak dla spółdzielni fatalne następstwa. Rozpoczął się bowiem okres oskarżeń o rozmaite nadużycia, co w rezultacie podkopało wśród stowarzyszonych zaufanie do kierownictwa spółdzielni i jego poczynań gospodarczych¹¹⁷.

Drugą przyczynę stanowiły represje, jakie ówczesne władze państwowe stosowały wobec działaczy komunistycznych. Od 1922 r. kooperatywa stała się terenem ustawicznej penetracji ze strony policji¹¹⁸. Starła się ona dowieść za wszelką cenę, istnienia na terenie spółdzielni komórki komunistycznej. Pociągało to za sobą różne szykany, utrudnienia, czy wręcz aresztowania. Ostatecznie w listopadzie 1924 r. policji udało się udowodnić komunistyczną działalność niektórym członkom władz spółdzielni. W jakich warunkach przez cały ten okres działało kierownictwo "Robotnika", a także jakie to miało znaczenie dla rozwoju spółdzielni, najlepiej świadczy wypowiedź zastępcy przewodniczącego Zarządu Czesława Paczkowskiego, ściśle związanego z opisywanymi wydarzeniami: "[...] jest i tak dobrze, bo władze ciągle kogoś z Zarządu pakują do więzienia"¹¹⁹. Jeśli do tego dodamy ogólne trudności gospodarcze kraju, to nic dziwnego, że kooperatywa upadła.

Na temat działalności ekonomicznej spółdzielni zasadniczo źródła milczą. Jedyne dostępne i zarazem skromne dane, zawarte są w "Sprawozdaniach Związku Robotniczych Spółdzielni Spożyców" za lata 1921-1923. Wynika z nich, że 1921 r. stowarzyszenie liczyło 2.935 członków, zaś ich udziały wyrażały się sumą 1.045.346,87 mk. W 1922 r. obrót spółdzielni, przy tej samej liczbie członków - wynosił 27.658.302 mk. W 1923 r. liczba członków wzrosła do 3.216, zaś wydatnie zmniejszył się obrót do sumy 3.781.000 mk.¹²⁰ Dane

te potwierdzają, że "Robotnik" był najbardziej masową spółdzielnią płocką i jak to wynikało ze statutu, zrzeszającą jednorodnie społecznie warstwy mieszkańców. Już ten fakt dawał spółdzielni całkiem realne perspektywy rozwoju. Rozwój ten przekreślał jednak ostry antagonizm, jaki zaistniał w szeregach ówczesnej lewicy społecznej.

Obok działalności ściśle społecznej i handlowej, spółdzielnia mocno zaangażowała się w działalność polityczną. Według Piegata - "Robotnik" czynnie wspomagał działalność komunistycznego Klubu Robotniczego im. T. Rechniewskiego w Płocku, którego założycielami byli znani działacze komunistyczni, tj. Marian Pakulski (1895-1937) i Franciszek Piltz (1895-1944). Podobnie spółdzielnia użyczała swego lokalu na zebrania komunistycznego Związku Proletariatu Miast i Wsi.

Ożywione kontakty łączyły "Robotnika" również z klubem żydowskim "Cukunft" w Płocku, który jakkolwiek był założony przez żydowskich socjalistów, to jednak podobnie, był miejscem penetracji komunistycznej¹²¹. Kres jej położyło dopiero przejęcie kierownictwa spółdzielni przez PPS, co nastąpiło w 1925 r.

Na zakończenie, kilka uwag należy poświęcić działaczom "Robotnika". Niewątpliwie najwybitniejszym z nich był M. Pakulski, który też był jednym z założycieli kooperatywy. Był on bodajże pierwszym kierownikiem Zarządu. Braki w przekazach źródłowych uniemożliwiają zestawienie pełnej listy osób, występujących bądź w kierownictwie, bądź w szeregach personelu pracowniczego. W oparciu o dostępne dane, udało się zestawić nazwiska następujących działaczy. Byli nimi: W. Chabowski, J. Iwanicka, A. Gampel, J. Gruszczyński, S. Głogowska, C. Kalicki, A. Kozłowski, F. Marszałek, W. Michalski, C. Paczkowski, późniejsi postowie do Sejmu RP W. Rożek (Ronowski) i J. Sochnacki, S. Szczęśny, J. Wolf i I. Wrzos.¹²²

Następną spółdzielnią, kwalifikowaną do tzw. kooperatyw robotniczych, było stowarzyszenie "Jedność" w Płocku. Nie znamy daty jej powstania, jak również założycieli. Z materiału źródłowego jednak wynika, że "Jedność" została założona dla ludności żydowskiej Płocka, choć nie można wykluczyć przynależenia do niej i Polaków. Można też przypuszczać, że pewną, jeśli niedecydującą przy założeniu spółdzielni rolę, odegrał żydowski Związek "Mizrachi", znany z prakty-

cznego szerzenia wśród Żydów różnych akcji o charakterze samopomocowym. W 1919 r. prezesem stowarzyszenia był I. Askanas¹²³.

Od 15 września 1919 r. spółdzielnia prowadziła sklep, który znajdował się w siedzibie Związku "Mizrachi", przy ul. Szerokiej 9 w Płocku. Przedmiotem działalności kooperatywy było "[...] dostarczanie biednej ludności miasta naszego artykułów spożywczych w dobrym gatunku i po cenach możliwie niskich". Towary sprowadzono za pośrednictwem Magistratu płockiego, głównie kontyngentowe i to w małych ilościach. Wzrastająca ich podaż powodowała, że władze spółdzielni domagały się od Wydziału Apropowizacji przy Magistracie płockim znacznego rozszerzenia asortymentu, tak pod względem ilościowym, jak i jakościowym.¹²⁴ Świadczy to, o dość znacznym oddziaływaniu społecznym spółdzielni wśród mieszkańców. Stwierdzenia tego nie mogą jednak poprzeć żadnymi wskaźnikami ekonomicznymi, z uwagi na ich brak. Ostatnie informacje o spółdzielni pochodzą z 13/14 stycznia 1920 r. Dowiadujemy się z nich, iż zostało dokonane włamanie do sklepu. Skradziono wówczas różne towary spożywcze i kolonialne, w tym i kontyngentowe.¹²⁵ Potwierdzenie istnienia spółdzielni spotykamy jeszcze w "Kalendarzu Informacyjnym Płockim" na rok 1924.¹²⁶

W początkach dwudziestolecia międzywojennego istniały jeszcze dwie kooperatywy robotnicze. Pierwszą z nich stanowiła tzw. Pierwsza Piekarnia Robotnicza, która, została założona z inicjatywy Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS w Płocku. Samodzielny byt spółdzielni najprawdopodobniej trwał do 1920 r., tj. do chwili przejęcia jej przez "Robotnika".¹²⁷

Drugą spółdzielnię stanowiło Stowarzyszenie Spółdzielcze "Braterstwo" w Płocku. Najprawdopodobniej była to kooperatywa żydowska. Stowarzyszenie prowadziło znajdujący się przy ul. Tumskiej 6 sklep spożywczy z artykułami pierwszej potrzeby idelikatesowymi, dział usług krawieckich oraz dział poradnictwa.¹²⁸ W materiale źródłowym wzmiankowany jest również fakt posiadania przez kooperatywę piekarni, która w 1920 r. znajdowała się przy ul. Dobrzyńskiej 29 w Płocku.¹²⁹ Ewenermentem w praktykach spółdzielczości płockiej i w ogóle, był prowadzony przez tą spółdzielnię system sprzedaży ratalnej.¹³⁰ Tyle o płockiej spółdzielczości robotniczej.

Przypisy

⁴⁷ Tabelę sporządzono na podstawie odnośnych sprawozdań Zarządu spółdzielni "Zgoda" w Płocku za lata 1919-1938.

⁴⁸ ZLD Posiedzenia Zarządu OSS "Zgoda" w Płocku. Prot. z 21 IX 1939. b.p.

⁴⁹ M. G a ł k o w s k a: Wýsepka w morzu..., s. 18.

⁵⁰ ZLD Posiedzenia Zarządu OSS..., Prot. z 21 IX 1939.

⁵¹ T a m ż e, Prot. z 29 IX 1939 b.p.

⁵² APP AMP sygn. 25.166 Wydział Społ.-Gospod. "Zgoda" do 24 X 1939 b.p.

⁵³ T a m ż e, sygn. 25.165 Wydział Społ.-Gospod. "Zgoda" ogólnie do 21 X 1939. Wykaz towarów b.p.

⁵⁴ L. D z i e r ż a n o w s k i: "Zgoda" w czasie okupacji hitlerowskiej. "Notatki Płockie" 1969 nr 3/52 s. 21.

⁵⁵ Spraw. Roczne Zarz. Stow. Spoż.[...] "Zgoda" [...] za rok 1918. Płock 1919 s. 3.

⁵⁶ Spraw. Spół. Stow. Spożywców "Zgoda" za 1929 r. Płock 1930 s. 1.

⁵⁷ Wtedy w skład członków względnie zastępców tak Zarządu, Komisji Rewizyjnej, jak i Sądu Pojedynczego wchodził: Stefan Baliński, Aleksander Lewicki, Jan Ligowski, J. Leśnikowski, J. Jeliński, F. Szczepański, Zygmunt Trzeciak, Bogumił Przybyszewski, P. Pankowski, Bolesław Skupiński, J. Woźnikowski, Aleksander Majdecki, Walenty Różański, Władysław Apfelbaum, W. Świerzyński i Aleksander Zaleski. Spraw. Roczne Zarz [...] "Zgoda"...za rok 1918.

⁵⁸ Członkami Rady zostali wybrani: S. Grubowski, S. Hajdu-

kiewicz, A. Lewicki, Z. Trzeciak i K. Warmiński. F. W y b u l t: "Zgoda"...,s. 6.

⁵⁹ Ówczesny skład Rady nadto tworzyli: E. Biegański, A. Lewicki, B. Skupiński, S. Grubowski, H. Ławczyński, P. Pankowski, J. Sądziński i S. Lewandowski. Spraw. Spół. Stow..., "Zgoda" za 1929 r.

⁶⁰ W skład pierwszej Rady weszli również S. Grubowski, S. Hajdukiewicz, S. Kryjek, A. Lewicki, W. Nowakowski, J. Piuśniński, B. Skupiński, L. Szlagier. Niezależnie od wspomnianych powyżej, w sprawozdaniach tak Zarządu jak i Rady wymieniano jeszcze takich działaczy, jak: L. Dorobek, L. Dzierżanowski, St. Markiewicz, Pasternakiewicz, ks. Alojzy Pozszwę, Żaglewski, Ryszarda Żochowski i Aleksander Wernik. F. W y b u l t: "Zgoda"...,s. 6-7; ZLD KPPKR Prot. z posiedzenia Wydz. Propag. z 6 IX 1935 k. 11; z 8 VI 1937 k. 40-41; z 31 VI 1938 k. 53; Prot. z posiedz. Zarz. OSS "zgoda" z 15 II 1938; z 21 IX 1939.

⁶¹ L. D (z i e r ż a n o w s k i): Władze płockiej "Zgody", s. 32.

⁶² T. Ś w i e c k i, F. W y b u l t: Mazowsze...,s. 491.

⁶³ ZLD Księga Posiedzeń Kooperatywy Okręgowej w Płocku (KPKOP) T. 1. Prot. z 16 I 1919 k. 3.

⁶⁴ T a m ż e, k. 2-4.

⁶⁵ Na zastępców członków wybrano: Romana Jarockiego, Rutkowskiego, Sobieraja, Turka, Z. Suskiego i Zarembę.

⁶⁶ T a m ż e, Prot. z 16 stycznia 1919 k. 3v-4.

⁶⁷ T a m ż e, Prot. z obrad Rady Nadzor. z 23 I 1919 r.

⁶⁸ T a m ż e, Prot. z pos. Rady Nadzor. z 24 II 1920 k. 7.

⁶⁹ T a m ż e, Prot. Waln. Żebr. Delegatów Okr. Stow. z 25 V 1920 k. 10.

⁷⁰ T a m ż e, Prot. Waln. Zebr. Delegatów Okr. Stow. Spół. z 5 lipca 1921 k. 21v.

⁷¹ T a m ż e, Prot. z 16 I 1920 k. 3; Prot. Waln. Zebr. Delegatów Okr. Stow. Spoż. z 25 V 1921 k. 10.

⁷² T a m ż e, Prot. posiedz. Rady Nadz. Z 25 X 1921 k. 25.

⁷³ T a m ż e, Prot. Wydz. Wykonaw. Z 29 IV 1922 k. 32.

⁷⁴ Fuzję z Kooperatywą Okręgową "Zgoda" uzależniła od zmiany statutu i władz. T a m ż e, Prot. z pos. Rady Nadzor. Z 10 I 1922 k. 27

⁷⁵ APP AMP sygn. 25.899 Wydział Apropowizacyjny. Płockie Okręgowe Stowarzyszenie Spółdzielcze do Wydziału Apropowizacyjnego Magistratu m. Płocka (4 XI 1919) b.p.

⁷⁶ T a m ż e, Prot. z Waln. Zgrom. Delegatów z 15 VII 1921 r. k. 21.

⁷⁷ Oprócz wymienionych do Rady weszli: K. Cygański, Z. Ślaski, E. Kolasiński, Goćkowski, Kamiński, Jaźwiński, Różycki, Gierzyński, Kędziński, Turek i Zaremba. T a m ż e, k. 21v.

⁷⁸ Związek Okręgowy Kooperatyw. "Kurier Płocki" 1922 nr 123.

⁷⁹ Płocka Kooperatywa Powiatowa. "Kurier Płocki" 1920 nr 15.

⁸⁰ Z liczby 1.832 członków, na poszczególne spółdzielnie związkowe przypadało: w Płocku - 321, w Brwilnie - 267, w Rogozinie - 149, w Świecicach - 224, Starożrebach - 83, Zągotach - 107, Majkach - 104, Drobinie - 18, Rogotwórsku - 34, Rębowie - 12, Lelicach - 45, Łubkach - 18, Ramotówce - 67, Mąkolinie - 114 i Bielinie 167. "Kurier Płocki" 1920 nr 15.

⁸¹ ZLD Posiedzenia Okręgowego Związku Spółdzielni Spożywców. Prot. Zebr. Delegat. z 22 VI 1926 k. 3-4.

⁸² Sprawozdanie Związku Spółdzielni Polskich za rok 1923. Warszawa 1923 s. 82.

⁸³ ZLD Posiedzenie Okręgowego Związku..., Prot. Walnego Zebr. Delegat. z 22 VI 1926 k. 3, 7-8.

⁸⁴ Ponadto do Rady zostali wybrani: J. Kamiński, M. Lewandowski, W. Krzętowski, W. Orzeszkowski. Zastępcami członków zostali A. Biedrzycki, J. Kapiński i M. Kozielski. T a m ż e, k. 10.

⁸⁵ T a m ż e, k. 6.

⁸⁶ T a m ż e, k. 4,6.

⁸⁷ "Dziennik Płocki" 1927 nr 267.

⁸⁷ ZLD Posiedzenia Okręgowego..., Prot. Waln. Zebrania Delegatów z 19 VII 1928 k. 17; z 11 IV 1930 k. 28; z 27 III 1931 k. 36; z 29 IV 1932 k. 40.

⁸⁸ T a m ż e, Prot. z 29 IV 1932 k. 40.

⁸⁹ T a m ż e, Prot. z 27 VI 1933 k. 59.

⁹⁰ Formalne połączenie spółdzielni dokonano się, jak już podałem w tekście - w sierpniu, natomiast faktyczne w listopadzie 1933 r. Należy też gwoli ścisłości nadmienić, że jakkolwiek "Zgoda" przejęła od Związku prerogatywy spółdzielni okręgowej, co zresztą uwzględniła w nowopryjętej nazwie, to jednak nigdy nie uzyskała na to potwierdzenia ze strony Związku Spółdzielni Polskich, swej jednostki nadrzędnej. T a m ż e, Prot. z 17 XII 1933 k. 63-71..

⁹¹ "Głos Mazowiecki" 1933 nr 173.

⁹² M. G a ł k o w s k a: Wysepka w morzu...,s. 16-17.

⁹³ Obok Świeckiego, w dokumentach spółdzielni jako założyciele występują również Z. Ślaski, W. Górecki, S. Protasiewicz, T. Przybylski, F. Kowalkowski, H. Sucińska-Daniłowa i Lipka. ZLD Księga Protokołów Kooperatywy Urzędników Państwowych w Płocku (KPKUP). Prot. Zebr. Organ. Rady Nadzor. Kooper. Prac. Państw. W Płocku ..., z 28 XI 1919 r. k. 3-3v.

⁹⁴ ZLD KPKUP Prot. z 10 III 1920 r. k. 7-7v.

⁹⁵ T a m ż e, Prot. z posiedzenia Zarz. Koop. Urzęd. Państw. W Płocku z 5 VI 1920 k. 63.

⁹⁶ T a m ż e, Prot. Rady Nadzorczej z 1 VI 1920 k. 13v.

⁹⁷ "Społem" 1923 nr 3.

⁹⁸ ZLD KPKUP Posiedzenie RN z 22 XII 1920 k. 17.

⁹⁹ T a m ż e, Prot. z posiedzenia RN z 19 II 1921 r. k. 19v.

¹⁰⁰ T a m ż e, Posiedzenie RN z 15 V 1925 r. k. 41.

¹⁰¹ T a m ż e, Prot. obrad Komisji Połączeniowej z 22 I 1926 r. k. 48.

¹⁰² T a m ż e, Prot. z 17 XII 1919 r. s. 1.

¹⁰³ T a m ż e, Prot. z posiedzenia RN z 2 VII 1920 k. 14.

¹⁰⁴ T a m ż e, Prot. z posiedzenia RN z 25 VI 1924 k. 36v.

¹⁰⁵ Na przestrzeni lat trwania spółdzielni w pracach Rady uczestniczyli z różnym stażem, bądź jako jej członkowie, względnie jako ich zastępcy następujący działacze: P. Augustyn, Bogdanowicz, Bonianowski, Chęciński, Dobrzaniecki, Głuchowski, W. Górecki, K. Idzikowski, Jesionowski, Jakubowski, Karczmarski, P. Kowalkowski, ks. Cz. Lissowski, R. Litewski, R. Lutyński, A. Maciesza, J. Mariański, Marynowski, Momentowicz, Romanowski, Rosiakówna, H. Sucińska-Daniłowa, Strzyżewski, T. Świecki, R. Theifert, Tłuchowski, Z. Trzeciak, Wernikówna, Ziółkowski i C. Zybortówna. W pracach Zarządu uczestniczyli: J. Cygler, Cwierdziński, J. Gierłowski, Jakubowski, St. Lasocki, T. Lipka, J. Morawiec, Sucharski i D. Zych. Wykaz nazwisk sporządzono w oparciu o Księgę Protokołów Kooperatywy Urzędników Państwowych w Płocku. Ponadto wykorzystano artykuł pt. "Nowe wybory w Kooperatywie Pracowników Państwowych w Płocku". "Kurier Płocki" 1921 nr 63.

¹⁰⁶ B. D y m e k: W latach Drugiej Rzeczypospolitej, s. 400.

¹⁰⁷ Kurier Płocki" 1922 nr 152; Robotnicze Stowarzyszenie Spożywców "Robotnik" w Płocku. Książeczka Udziałowa NN (Płock b, d, wyd.).

¹⁰⁸ Robotnicze Stowarzyszenie..., "Robotnik", s. 16-17.

¹⁰⁹ T a m ż e, s. 5,7.

¹¹⁰ "Kurier Płocki" 1922 nr 152.

¹¹¹ S. P i e g a t: Klub Robotniczy im. T. Rechniewskiego w Płocku. "Notatki Płockie" 1950 nr 11-12 s. 39.

¹¹² B. D y m e k: W latach Drugiej Rzeczypospolitej...,s. 400.

¹¹³ K. M a r i a Ń s k i: Zarys działalności KPP w Płocku. "Notatki Płockie" 1968 nr 5/49 s. 22.

¹¹⁴ "Kurier Płocki" 1922 nr 152.

¹¹⁵ Według B. Dymka, który bezkrytycznie powtórzył opinie K. Mariańskiego, finał spółdzielni wyglądał następująco: "Oprowadzony przez PPS "Robotnik" zaczął współpracować ze

"Zgodą", przez którą po pewnym czasie został wchłonięty". W rzeczywistości sprawa wyglądała zupełnie inaczej. Istotnie były kontakty obydwu Zarządów, tylko że dotyczyły one ewentualnej fuzji, w żadnym natomiast wypadku współpracy. "Robotnik" w tym czasie, tj. dokładnie w 1927 r. nie był już ekonomicznie cenionym partnerem dla "Zgody". Sytuację tą zresztą potwierdził w przekazanej osobiście na ten temat relacji świadek opisywanych wydarzeń - Leon Dzierżanowski. Otóż według niego, fuzji stanowczo sprzeciwiał się sędziwy prezes Zarządu "Zgody" Aleksander Rudziński, motywujący swe stanowisko ogólną, osobistą niechęcią do orientacji lewicowych. "Zgoda" też nigdy nie przejęła "Robotnika". Relacja L. D z i e r ż a n o w s k i e g o z listopada 1978 r.; B. D y m e k: jw.; K. M a r i a n s k i: Zarys...,s. 22; APP AMP sygn. 24.849 Pożyczki na budowę piekarni. Magistrat m. Płocka do Zarządu Związku Miast Polskich (z 11 VI 1927) b.p.

¹¹⁶ B. D y m e k: W latach...,s. 400.

¹¹⁷ Kooperatywa "Robotnik". "Mazowsze Płockie i Kujawy" 1926 nr 2.

¹¹⁸ Sprawa przeciwko Paczkowskiemu oskarżonemu o komunizm. "Express Płocki" 1927 nr 35.

¹¹⁹ "Dziennik Płocki" 1927 nr 29.

¹²⁰ Sprawozdanie Związku Robotniczych Stow. Spółdzielczych w Warszawie. Rok 1921. Warszawa (1922) s. 62; Sprawozdanie Związku Robotniczych Spółdzielni Spożywców na rok 1922. Warszawa 1923 s. 30; 1923 s. 80.

¹²¹ S. P i e g a t: Klub Robotniczy...,s. 37-39.

¹²² Sprawa przeciwko Paczkowskiemu...,s. 3; Sprawa o szerzenie komunizmu w Płocku. "Dziennik Płocki" 1927 nr 29 s. 2- 3; B. D y m e k: W latach Drugiej Rzeczypospolitej...,s. 400.

¹²³ APP AMP sygn. 25.099 Wydz. Aprop. Drewno. Związek "Mizrachi" do Magistratu m. Płocka (18 XI 1919) b.p.

¹²⁴ APP AMP sygn. 25.095 Wydz. Aprop. Dz. N. 1589/19 (z 1 X 1919) b.p.

¹²⁵ T a m ż e, Kooperatywa "Jedność" do Rady Apropowizacyjnej przy Magistracie m. Płocka (21 I 1920) b.p.

¹²⁶ "Kalendarz Informacyjny Płocki...,1924. Płock (1924) s. 119.

¹²⁷ B. D y m e k: op. cit. S. 400.

¹²⁸ "Miasto i Wieś" 1923 nr 4.

¹²⁹ APP AMP sygn. 25.099 Wydział Aprop. Stow. Spożyw. "Braterstwo" w Płocku do Wydziału Apropowizacji (z 10 VII 1920) b.p.

¹³⁰ "Miasto i Wieś" nr 4.